QARSHI VA SHAHRISABZ QO‘RBOSHILARI FAOLIYATI

Raimova Nigora Abdurauf qizi
Turon universiteti magistranti
E-mail: raimovan211@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.22656651

Annotatsiya. Mazkur maqolada XX asrning 20-yillarida Qashqadaryo vohasining Qarshi va Shahrisabz hududlarida faoliyat olib borgan qo‘rboshilar hamda ularning sovet hokimiyatiga qarshi milliy qarshilik harakatidagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda 1920-yilda Buxoro amirligining tugatilishi va Qashqadaryo hududida sovet hokimiyatining o‘rnatilishi natijasida yuzaga kelgan siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy vaziyat yoritilgan. Qarshi va Shahrisabz hududlarida shakllangan qurolli qarshilik guruhlarining tashkil topishi, ularning faoliyat yo‘nalishlari, harbiy taktikasi, mahalliy aholi bilan munosabatlari hamda sovet hokimiyatining ushbu harakatni bostirishga qaratilgan choralari tarixiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, Berdi Dodho, Xo‘ja Razzoq, Jabborov Avliyoqul, Bahrombek Xo‘jambek kabi qo‘rboshilar faoliyatining mintaqadagi milliy qarshilik harakati tarixidagi o‘rni ochib beriladi. Tadqiqot natijalari Qarshi va Shahrisabz qo‘rboshilari faoliyati Qashqadaryodagi XX asr boshlaridagi murakkab siyosiy jarayonlarning muhim tarkibiy qismi bo‘lganligini ko‘rsatadi. Maqolada mazkur tarixiy voqealarga sovet davri tarixshunosligidagi biryoqlama yondashuvdan farqli ravishda, tarixiylik, xolislik va qiyosiy-tahliliy yondashuv asosida baho beriladi.

Kalit so‘zlar: Qashqadaryo, Qarshi, Shahrisabz, qo‘rboshi, milliy qarshilik harakati, istiqlolchilik harakati, sovet hokimiyati, Buxoro amirligi, Qizil armiya, milliy ozodlik, qurolli qarshilik, tarixshunoslik.

Аннотация. В данной статье анализируются действия военачальников, действовавших в Каршиском и Шахрисабзском районах Кашкадарьинского оазиса в 1920-х годах, и их роль в национальном сопротивлении советской власти. Исследование охватывает политическую, социальную и экономическую ситуацию, возникшую в результате упразднения Бухарского эмирата в 1920 году и установления советской власти в Кашкадарьинском районе. На основе исторических источников анализируется формирование вооруженных групп сопротивления в Каршиском и Шахрисабзском районах, их сферы деятельности, военная тактика, отношения с местным населением, а также меры, принятые советскими властями для подавления этого движения. Также раскрывается роль деятельности таких военачальников, как Берди Додхо, Ходжа Раззак, Джабборов Авлиокуль, Бахромбек Ходжамбек, в истории национального сопротивления в регионе. Результаты исследования показывают, что деятельность военачальников Карши и Шахрисабза являлась важной составляющей сложных политических процессов в Кашкадарье в начале XX века. В статье эти исторические события оцениваются на основе историцизма, объективности и сравнительно-аналитического подхода, в отличие от одностороннего подхода в историографии советской эпохи.

Ключевые слова: Кашкадарья, Карши, Шахрисабз, корбоши, движение национального сопротивления, движение за независимость, советская власть, Бухарский эмират, Красная армия, национально-освободительное движение, вооруженное сопротивление, историография.

Abstract. This article analyzes the warlords who operated in the Karshi and Shahrisabz regions of the Kashkadarya oasis in the 1920s and their role in the national resistance movement against Soviet power. The study covers the political, social and economic situation that arose as a result of the abolition of the Bukhara Emirate in 1920 and the establishment of Soviet power in the Kashkadarya region. The formation of armed resistance groups formed in the Karshi and Shahrisabz regions, their areas of activity, military tactics, relations with the local population, and the measures taken by the Soviet authorities to suppress this movement are analyzed based on historical sources. The role of the activities of warlords such as Berdi Dodho, Khoja Razzaq, Jabborov Avliyokul, Bahrombek Khojambek in the history of the national resistance movement in the region is also revealed. The results of the study show that the activities of the warlords of Karshi and Shahrisabz were an important component of the complex political processes in Kashkadarya at the beginning of the 20th century. The article evaluates these historical events on the basis of historicism, objectivity, and comparative-analytical approach, in contrast to the one-sided approach in Soviet-era historiography.

Key words: Kashkadarya, Karshi, Shahrisabz, qorboshi, national resistance movement, independence movement, Soviet power, Bukhara Emirate, Red Army, national liberation, armed resistance, historiography.

Kirish. XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasi va Buxoro hududida kechgan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy hamda ma’naviy jarayonlar mintaqa xalqlari tarixida tub burilish yasagan muhim davrlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Rossiya imperiyasining Turkistondagi mustamlakachilik siyosati, 1917-yilgi Rossiya inqiloblari, imperiya hududida yuzaga kelgan siyosiy beqarorlik va keyinchalik bolsheviklar hokimiyatining Markaziy Osiyoda o‘z ta’sirini kuchaytirishi mahalliy siyosiy kuchlar o‘rtasidagi qarama-qarshiliklarni yanada keskinlashtirdi. Mazkur jarayonlar Buxoro amirligi hududida ham o‘z aksini topib, an’anaviy davlat boshqaruvi tizimi bilan yangi sovet siyosiy modelining to‘qnashuviga olib keldi. 1917-yildan keyingi davrda Buxoro amirligi tashqi siyosiy va harbiy bosim ostida qoldi. Buxoro hududida jadidlar, Yosh buxoroliklar, amirlik tarafdorlari hamda sovet hokimiyati bilan turli darajada aloqada bo‘lgan siyosiy kuchlar o‘rtasidagi munosabatlar murakkablashdi. Bir tomondan, mamlakatda ijtimoiy-siyosiy islohotlarni amalga oshirishga intilgan kuchlar mavjud bo‘lgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, an’anaviy davlat tuzumini saqlab qolishga harakat qilgan siyosiy doiralar faoliyat yuritgan. Shu bilan birga, sovet Rossiyasining Buxoro ichki siyosatiga tobora faol aralashuvi amirlikning siyosiy mustaqilligini jiddiy ravishda zaiflashtirdi. 1920-yil avgust–sentyabr oylarida Buxoro hududida yuz bergan harbiy-siyosiy voqealar mazkur jarayonning eng keskin bosqichini tashkil etdi. Qizil armiya qismlarining Buxoroga qarshi harbiy harakatlari natijasida amirlikning siyosiy tizimi tugatildi va uning o‘rnida Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tashkil etildi. Biroq yangi siyosiy tuzumning o‘rnatilishi butun hududda barqaror va bir xil tarzda

kechmadi. Aksincha, mahalliy aholining ayrim qatlamlari, an’anaviy boshqaruv vakillari, harbiylar, diniy doiralar va amirlik tuzumiga yaqin bo‘lgan guruhlar sovetlashtirish jarayoniga qarshi chiqdi. Natijada Buxoro hududining turli qismlarida qurolli qarshilik harakati shakllana boshladi. Mazkur tarixiy jarayon Qashqadaryo vohasida ham o‘ziga xos ko‘rinishda namoyon bo‘ldi. Qarshi va Shahrisabz hududlari geografik joylashuvi, tarixiy-siyosiy mavqei, aholisining ijtimoiy tarkibi hamda mahalliy boshqaruv an’analarining nisbatan kuchliligi bilan ajralib turgan. Shu sababli sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va yangi boshqaruv tartiblarining joriy qilinishi mahalliy aholi hayotida sezilarli o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi. Ayniqsa, yer-mulk munosabatlari, soliq tizimi, diniy muassasalar faoliyati, mahalliy boshqaruvning qayta tashkil etilishi va harbiy-ma’muriy nazoratning kuchaytirilishi jamiyatdagi mavjud ziddiyatlarni yanada kuchaytirdi. Qashqadaryoning Qarshi va Shahrisabz hududlarida sovet hokimiyatiga qarshi qurolli qarshilikning shakllanishi bir vaqtning o‘zida sodir bo‘lgan yagona va markazlashgan jarayon emas, balki turli mahalliy guruhlar, siyosiy kuchlar va ijtimoiy qatlamlarning manfaatlari bilan bog‘liq murakkab tarixiy hodisa edi. Mazkur harakat ishtirokchilarining maqsadlari ham bir xil bo‘lmagan. Ayrim guruhlar an’anaviy siyosiy tuzumni tiklashni ko‘zlagan bo‘lsa, boshqalari mahalliy mustaqillikni saqlab qolish, diniy va ijtimoiy qadriyatlarni himoya qilish yoki sovet hokimiyatining siyosiy-iqtisodiy siyosatiga qarshi chiqishni maqsad qilgan. Shu jihatdan qarshilik harakatini faqat bitta siyosiy shior yoki yagona maqsad asosida izohlash tarixiy voqelikning murakkabligini to‘liq aks ettirmaydi. Qarshi va Shahrisabz hududlaridagi qurolli guruhlarning rahbarlari tarixiy manbalarda va ilmiy adabiyotlarda ko‘pincha “qo‘rboshi” atamasi bilan tilga olinadi. “Qo‘rboshi” atamasi an’anaviy harbiy-siyosiy muhitda qurolli guruh yoki lashkar boshlig‘ini anglatgan bo‘lib, XX asrning 20-yillaridagi qarshilik harakatlari tarixida ushbu nom bilan faoliyat yuritgan shaxslar mahalliy qurolli kuchlarni tashkil etish, ularni boshqarish, hududiy mudofaani yo‘lga qo‘yish va sovet harbiy qismlariga qarshi kurashni muvofiqlashtirishda muhim rol o‘ynagan. Qarshi hududidagi qo‘rboshilar faoliyati, avvalo, vohaning o‘ziga xos geografik va ijtimoiy sharoitlari bilan bog‘liq bo‘lgan. Qarshi vohasi keng tekislik va cho‘l hududlari bilan tutashganligi sababli qurolli guruhlarning harakatlanishi, vaqtinchalik joylashuvi va harbiy taktikasini belgilashda tabiiy-geografik omillar muhim ahamiyat kasb etgan. Mahalliy aholi bilan ijtimoiy aloqalar, qishloq va yaylov hududlarining yaxshi o‘zlashtirilganligi ham qurolli guruhlarning ma’lum muddat faoliyat yuritishiga imkon bergan. Shu bilan birga, Qarshi shahri va uning atrofi strategik ahamiyatga ega bo‘lgani sababli sovet hokimiyati ushbu hududda ma’muriy va harbiy nazoratni mustahkamlashga katta e’tibor qaratgan. Shahrisabz hududidagi qarshilik harakatining rivojlanishida esa tog‘li va tog‘oldi hududlarning tabiiy-geografik xususiyatlari alohida ahamiyatga ega bo‘lgan. Shahrisabz, Kitob va Yakkabog‘ atrofidagi tog‘oldi hududlar kichik qurolli guruhlarning harakatlanishi uchun nisbatan qulay sharoit yaratgan. Ushbu hududlarda mahalliy aholi bilan yaqin ijtimoiy aloqalarning mavjudligi qo‘rboshilar guruhlarining uzoqroq vaqt davomida faoliyat yuritishiga ma’lum darajada yordam bergan. Shu bois Shahrisabz vohasidagi qarshilik harakatini o‘rganishda geografik omilni ijtimoiy-siyosiy jarayonlardan ajratib ko‘rish mumkin emas. Qarshi va Shahrisabz qo‘rboshilari faoliyatini o‘rganishning yana bir muhim jihati — ushbu tarixiy hodisaning sovet davri tarixshunosligida biryoqlama talqin qilinganidir. Sovet tarixiy adabiyotlarida 1920-yillardagi qurolli qarshilik ishtirokchilari asosan “bosmachilar” sifatida baholanib, ularning harakatlari

jinoyatchilik va aksilinqilobiy faoliyat doirasida izohlangan. Bunday yondashuvda harakatning kelib chiqishiga sabab bo‘lgan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy omillar yetarlicha yoritilmagan. Mustaqillik yillarida esa O‘zbekiston tarixining ilgari mafkuraviy cheklovlar ostida o‘rganilgan sahifalarini qayta tadqiq etish imkoniyati yuzaga keldi. Natijada milliy qarshilik va istiqlolchilik harakatining tarixiy mohiyatini xolis baholashga qaratilgan ilmiy izlanishlar kengaydi. Bugungi tarixshunoslik nuqtayi nazaridan Qarshi va Shahrisabz qo‘rboshilari faoliyatini o‘rganishda ikki muhim jihatni hisobga olish zarur. Birinchidan, harakatni o‘sha davrning aniq tarixiy-siyosiy sharoitidan ajratib baholamaslik kerak. Ikkinchidan, harakat ishtirokchilarining faoliyatiga baho berishda faqat sovet davri rasmiy manbalariga tayanib qolmasdan, turli tarixiy manbalar, mahalliy xotiralar, arxiv hujjatlari va zamonaviy ilmiy tadqiqotlarni qiyosiy tahlil qilish lozim. Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, Qarshi va Shahrisabz hududlaridagi qo‘rboshilar faoliyati Qashqadaryo vohasining XX asr boshlaridagi ijtimoiy-siyosiy tarixini, mahalliy aholining siyosiy jarayonlarga munosabatini va sovetlashtirish jarayonining hududiy xususiyatlarini tushunishda muhim ilmiy ahamiyatga ega. Mazkur masalani chuqur o‘rganish orqali nafaqat alohida qo‘rboshilarning hayoti va faoliyatini, balki butun bir davrda yuzaga kelgan siyosiy qarama-qarshiliklarning mohiyatini aniqlash mumkin.

Tadqiqotning maqsadi — XX asrning 20-yillarida Qarshi va Shahrisabz hududlarida faoliyat olib borgan qo‘rboshilarning siyosiy va harbiy faoliyatini tarixiy manbalar asosida o‘rganish, ularning milliy qarshilik harakatidagi o‘rnini aniqlash hamda mazkur harakatning shakllanishi va rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan omillarni tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotning asosiy vazifalari sifatida Qashqadaryoda sovet hokimiyatining o‘rnatilish jarayonini tahlil qilish; Qarshi va Shahrisabz hududlarida qarshilik harakatining shakllanish shart-sharoitlarini aniqlash; qo‘rboshilar faoliyatining asosiy yo‘nalishlarini o‘rganish; ularning harbiy-taktik usullarini tahlil qilish; mahalliy aholining mazkur harakatdagi ishtirokini baholash; sovet hokimiyatining qarshilik harakatiga qarshi olib borgan siyosiy va harbiy choralarini yoritish hamda ushbu tarixiy jarayonning Qashqadaryo tarixidagi o‘rnini aniqlash belgilandi. Tadqiqot obyekti sifatida XX asrning 20-yillarida Qashqadaryo vohasida yuz bergan milliy qarshilik harakati, tadqiqot predmeti sifatida esa Qarshi va Shahrisabz hududlarida faoliyat olib borgan qo‘rboshilarning siyosiy, harbiy va ijtimoiy faoliyati belgilandi. Tadqiqotda tarixiylik, xolislik, tizimlilik, qiyosiy-tarixiy tahlil, retrospektiv va muammoviy-xronologik metodlardan foydalanish nazarda tutiladi. Mazkur metodlar orqali Qarshi va Shahrisabz hududlaridagi voqealarni umumiy Turkiston va Buxoro tarixiy jarayonlari bilan bog‘liq holda tahlil qilish, mavjud manbalardagi ma’lumotlarni o‘zaro taqqoslash hamda tarixiy hodisalarning sabab va oqibatlarini aniqlash imkoniyati yaratiladi. Shunday qilib, Qarshi va Shahrisabz qo‘rboshilari faoliyatini tadqiq etish Qashqadaryoning XX asr boshlaridagi tarixini chuqurroq anglash, sovet hokimiyatining hududda o‘rnatilishi jarayonidagi ziddiyatlarni aniqlash va milliy qarshilik harakatining mahalliy xususiyatlarini ochib berish nuqtayi nazaridan dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Ushbu tarixiy jarayonni xolis va kompleks tadqiq etish O‘zbekiston tarixining murakkab davrlarini ilmiy asosda qayta baholashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Qarshi va Shahrisabz hududlarida XX asrning 20–30-yillarida yuz bergan siyosiy jarayonlar, sovet hokimiyatining o‘rnatilishi hamda unga qarshi qurolli

qarshilik harakati O‘zbekiston tarixining murakkab va uzoq vaqt davomida bahs-munozaralarga sabab bo‘lib kelgan mavzularidan biridir. Mazkur masalaning tarixshunosligini tahlil qilishda mavjud adabiyotlarni bir necha guruhga ajratish maqsadga muvofiq: sovet davrida yaratilgan tadqiqotlar, mustaqillikning dastlabki yillarida amalga oshirilgan ilmiy izlanishlar, zamonaviy tarixshunoslikdagi tadqiqotlar hamda arxiv hujjatlari va mahalliy tarixiy manbalar.

Sovet davri tarixshunosligida qurolli qarshilik harakatining talqini. Qashqadaryodagi qo‘rboshilar faoliyatini o‘rganishda sovet davri tarixiy adabiyotlari alohida o‘rin tutadi. Biroq mazkur manbalarni tahlil qilishda ularning mafkuraviy xususiyatlarini hisobga olish zarur. Sovet tarixshunosligida 1920-yillarda Markaziy Osiyoda yuzaga kelgan qurolli qarshilik harakati, odatda, “bosmachilik”, “banditizm”, “aksilinqilobiy harakat” yoki “sovet hokimiyatiga qarshi jinoyatchilik” kabi tushunchalar orqali izohlangan. Shu sababli ushbu adabiyotlarda qo‘rboshilarning siyosiy maqsadlari, mahalliy aholi bilan munosabatlari va harakatning ijtimoiy ildizlari ko‘pincha biryoqlama yoritilgan. Sovet davri tadqiqotlarining muhim xususiyati shundaki, ularda Qizil armiya faoliyati “sovet hokimiyatini mustahkamlash”, “aksilinqilobiy kuchlarga qarshi kurash” va “tinchlikni ta’minlash” nuqtayi nazaridan baholangan. Aksincha, mahalliy qurolli guruhlar faoliyati siyosiy qarshilik sifatida emas, balki yangi tuzumga qarshi jinoyatchilik sifatida ko‘rsatilgan. Qashqadaryoga oid materiallarda ham ushbu yondashuv kuzatiladi. Masalan, viloyatdagi sovet harbiy qismlarining hujjatlarida qurolli guruhlar “bosmachi to‘dalari” sifatida qayd etilgan. Qashqadaryo viloyat davlat arxividida saqlanayotgan hujjatlar 1920-yillarning ikkinchi yarmida sovet hokimiyati qarshilik harakatini bostirish uchun katta harbiy kuchlarni jalb qilganini ko‘rsatadi. Jumladan, 4-Turkiston o‘qchi diviziyasi, Turkiston otliq brigadasi, 84-otliq polki, Turkiston o‘qchi polki, alohida otliq eskadronlar va boshqa harbiy qismlar ushbu hududdagi operatsiyalarda qatnashgan. Mazkur hujjatlar tarixiy jarayonni o‘rganish uchun muhim bo‘lsa-da, ulardagi terminologiya va voqealarga berilgan baholarni bevosita tarixiy haqiqat sifatida qabul qilish mumkin emas. Chunki harbiy hisobotlar, ma’muriy yozishmalar va siyosiy hujjatlar ko‘pincha sovet hokimiyatining mafkuraviy va siyosiy manfaatlari asosida tuzilgan.

Mustaqillik yillarida tarixiy masalaga yangicha yondashuv. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, milliy tarixning ilgari mafkuraviy cheklovlar ostida o‘rganilgan masalalarini qayta ko‘rib chiqish uchun ilmiy imkoniyatlar kengaydi. Jumladan, sovet hokimiyatining o‘rnatilishi, milliy qarshilik harakati, jadidchilik, Buxoro amirligi va qo‘rboshilar faoliyati yangi tarixiy konsepsiya asosida tadqiq etila boshlandi. Bu davr tarixshunosligida “bosmachilik” atamasining mazmuni va uning ilmiy asoslanganligi ham qayta ko‘rib chiqildi. Tadqiqotchilar harakatni bir xil siyosiy va ijtimoiy maqsadga ega bo‘lgan yagona kuch sifatida emas, balki turli guruhlar va ijtimoiy qatlamlarning sovetlashtirish jarayoniga munosabati sifatida o‘rganishga kirishdilar. Mazkur yondashuvda qurolli qarshilikning yuzaga kelish sabablariga alohida e’tibor beriladi. Bunda Buxoro amirligining tugatilishi, sovet siyosiy tizimining joriy qilinishi, mahalliy boshqaruv tizimining o‘zgarishi, yer-mulk munosabatlaridagi o‘zgarishlar, soliqlarning kuchayishi, diniy institutlarga nisbatan siyosat va mahalliy aholining an’anaviy qadriyatlariga bosim kabi omillar o‘rganiladi. Qashqadaryoga oid tadqiqotlarda ham ushbu omillar o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilinadi. Manbalarda Qarshi, Shahrisabz, G‘uzor va boshqa hududlarda mulkdorlar, diniy doiralar

hamda mahalliy aholining ayrim qatlamlari sovet hokimiyatining o‘rnatilishidan norozi bo‘lib, qurolli qarshilik harakatiga qo‘shilgani qayd etilgan.

G. Ravshanovaning tadqiqotlari va Qashqadaryo tarixini o‘rganishdagi ahamiyati. Qarshi va Shahrisabz qo‘rboshilari faoliyatini o‘rganishda G. Ravshanovaning “Qashqadaryoda milliy qarshilik harakati tarixidan (1920–1930 yy.)” asari alohida ilmiy ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot bevosita Qashqadaryo vohasida sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va unga qarshi milliy qarshilik harakatining rivojlanishiga bag‘ishlangan. Mazkur tadqiqotning muhim jihati shundaki, unda voqealar faqat umumiy O‘zbekiston yoki Turkiston miqyosida emas, balki Qashqadaryoning alohida hududlari kesimida o‘rganilgan. Tadqiqotda Qarshi, Shahrisabz, G‘uzor va boshqa hududlarda qurolli guruhlarning shakllanishi, ularning faoliyat yo‘nalishlari hamda sovet hokimiyatining ularga qarshi olib borgan kurashlari haqida ma’lumotlar keltiriladi. Tadqiqotlarda Qarshi va Shahrisabz hududlari bilan bog‘liq bo‘lgan Berdi Dodho, Xo‘ja Razzoq, Jabborbek, Doniyorbek, Avliyoqulbek, Turdi To‘qsoba, Bahrombek va boshqa mahalliy harbiy-siyosiy yetakchilarning nomlari uchraydi. Ularning faoliyati Qashqadaryodagi qarshilik harakatining mahalliy xususiyatlarini aniqlashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Ravshanova tadqiqotining yana bir muhim tomoni — muallif sovet hokimiyatining qarshilik harakatini bostirishga qaratilgan harbiy-ma’muriy siyosatini ham tahlil qilganidir. Bu esa qo‘rboshilar faoliyatini faqat alohida harbiy to‘qnashuvlar doirasida emas, balki kengroq siyosiy jarayonning tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqish imkonini beradi.

Qarshi hududidagi qarshilik harakatiga oid adabiyotlar. Qarshi hududidagi qarshilik harakatini o‘rganishda 1920-yil sentyabr oyidan boshlangan siyosiy va harbiy jarayonlarga alohida e’tibor qaratiladi. Tadqiqotlarda 1920-yil 7-sentyabrida Qarshida sovetlarga qarshi qurolli kurash boshlanganligi qayd etiladi. Keyinchalik qarshilik harakati alohida qurolli guruhlar shaklida rivojlanib, mahalliy qo‘rboshilar uning asosiy yetakchilariga aylangan. Qarshi hududidagi harakatni o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, bu yerda qarshilikning shakllanishiga nafaqat siyosiy omillar, balki ijtimoiy-iqtisodiy sharoit ham ta’sir ko‘rsatgan. 1920-yillarning o‘rtalarida soliq siyosatining kuchayishi, qishloq xo‘jaligiga nisbatan davlat nazoratining ortishi va mahalliy boshqaruvning qayta tashkil qilinishi aholining ayrim qatlamlarida norozilikni kuchaytirgan. Qashqadaryoga oid ma’lumotlarda sanoat, daromad, qishloq xo‘jaligi va boshqa soliqlarning aholiga og‘irlik qilgani qayd etiladi. Shu jihatdan Qarshi qo‘rboshilari faoliyatini faqat harbiy tarix doirasida o‘rganish yetarli emas. Ularning faoliyatini hududning ijtimoiy-iqtisodiy holati, mahalliy boshqaruv tizimi, qishloq aholisi bilan munosabatlar va sovetlashtirish siyosati bilan bog‘liq holda tahlil qilish zarur.

Shahrisabz hududidagi qarshilik harakatiga oid tadqiqotlar. Shahrisabz vohasi Qashqadaryodagi qarshilik harakatining eng faol hududlaridan biri sifatida tadqiq etiladi. Mavjud materiallarda 1920-yil dekabr oyida Shahrisabz, Kitob, Yakkabog‘ va Chiroqchida sovet hokimiyatiga qarshi qurolli chiqishlar yuz bergani qayd etiladi. Shahrisabz hududidagi qarshilik harakatining o‘ziga xos jihati uning tog‘oldi va tog‘li hududlar bilan bog‘liqligidir. Hududning geografik sharoiti kichik qurolli guruhlarning harakatlanishi va yashirin tarzda faoliyat olib borishi uchun nisbatan qulay imkoniyat yaratgan. Shu sababli Shahrisabz va unga tutash hududlar sovet harbiy qismlari uchun uzoq vaqt davomida murakkab harbiy-siyosiy makon bo‘lib qolgan. Manbalarda 1921-yil oxirlaridan boshlab Shahrisabz va G‘uzor uyezdlarida mahalliy qurolli guruhlar bir qadar jipslasha boshlagani, ayrim rahbarlar esa

Afg‘onistondagi muhojirlar bilan aloqalar o‘rnatgani haqida ma’lumotlar uchraydi. Keyinchalik Anvar Poshoning mintaqaga kelishi qarshilik harakatining tashkiliy va mafkuraviy jihatlariga ta’sir ko‘rsatgan. Bu ma’lumotlar Shahrisabzdagi qarshilik harakatini faqat mahalliy hodisa sifatida emas, balki Buxoro va Turkiston hududlaridagi umumiy siyosiy jarayonlar bilan bog‘liq holda tadqiq etish zarurligini ko‘rsatadi.

Arxiv hujjatlarining tarixiy manba sifatidagi ahamiyati. Qarshi va Shahrisabz qo‘rboshilari faoliyatini ilmiy jihatdan chuqur o‘rganishda arxiv hujjatlari muhim manbaviy ahamiyatga ega. Ayniqsa, Qashqadaryo viloyat davlat arxivida saqlanayotgan ma’muriy, harbiy va sud hujjatlari tadqiqot uchun katta imkoniyat yaratadi. Masalan, Qashqadaryo viloyat davlat arxivining 83-jamg‘armasi, 1-ro‘yxati, 96-ishida 4-Turkiston o‘qchi diviziyasi komandiri Kuleshovning 1927-yil 25-maydagi xati saqlanayotgani qayd etilgan. Ushbu hujjat sovet harbiy qismlarining Qashqadaryodagi qarshilik harakatiga qarshi olib borgan operatsiyalari haqida ma’lumot beradi. Shuningdek, Shahrisabzda joylashgan sovet harbiy garnizonlari va ularning ta’minoti bilan bog‘liq hujjatlar ham mavjud. Arxiv hujjatlarining muhim jihati shundaki, ular tarixiy jarayonlarning bevosita ishtirokchilari tomonidan yaratilgan birlamchi manbalar hisoblanadi. Biroq mazkur hujjatlarni ham tanqidiy yondashuv asosida o‘rganish lozim. Chunki sovet ma’muriy va harbiy idoralari hujjatlarida qarshilik harakati ko‘pincha “bosmachilik” yoki “jinoyatchilik” sifatida tasvirlangan. Shu bois arxiv ma’lumotlarini xotiralar, mahalliy tarixiy rivoyatlar, boshqa davlatlar arxivlari va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar bilan qiyoslash muhim metodologik talab hisoblanadi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarning ahamiyati. So‘nggi yillarda Qashqadaryoda sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va unga qarshi qurolli harakatni maxsus ilmiy tadqiq etishga e’tibor kuchaydi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi materiallarida Qarshi davlat universitetida “Qashqadaryo vohasida sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va unga qarshi qurolli harakat (1920–1930 yillar)” mavzusida tarix fanlari bo‘yicha PhD tadqiqoti amalga oshirilgani qayd etilgan. Tadqiqotning maqsadi aynan Qashqadaryo vohasida sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va mustahkamlanishiga qarshi 1920–1930-yillarda olib borilgan qurolli harakat tarixini yoritishdan iborat bo‘lgan. Mazkur ilmiy yo‘nalishning ahamiyati shundaki, unda qo‘rboshilar faoliyati alohida shaxslar biografiyasi bilan chegaralanmay, kengroq siyosiy va ijtimoiy jarayonlar bilan bog‘liq holda o‘rganilmoqda. Tadqiqot natijalaridan Qashqadaryo tarixi va madaniyati davlat muzeyi, Qatag‘on qurbonlari xotirasi muzeyi ekspozitsiyalarini boyitishda ham foydalanilgani qayd etilgan.

Mavjud adabiyotlarni qiyosiy o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, sovet davri tadqiqotlari asosan qarshilik harakatini bostirish jarayonini va sovet hokimiyatining “g‘alabasi”ni yoritishga e’tibor qaratgan. Mustaqillik davri tadqiqotlarida esa mahalliy aholining qarshilik ko‘rsatish sabablari, qo‘rboshilarning faoliyati va harakatning milliy-siyosiy mazmuni ko‘proq tadqiq etila boshlandi. Shuningdek, mavjud tadqiqotlarda Qarshi va Shahrisabz hududlari alohida o‘rganilgan bo‘lsa-da, ushbu ikki hududdagi qo‘rboshilar faoliyatini o‘zaro qiyoslash, ularning tashkiliy tuzilmalari, harbiy taktikasi, ijtimoiy tayanchi va sovet hokimiyati bilan munosabatlarini birgalikda tahlil qilish masalasi yetarlicha tizimlashtirilmagan. Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqolaning ilmiy yangiligi Qarshi va Shahrisabz qo‘rboshilari faoliyatini bir xil tarixiy makon doirasida qiyosiy o‘rganish, ularning faoliyatidagi umumiy va o‘ziga xos jihatlarni aniqlash hamda qarshilik harakatining

mahalliy ijtimoiy-siyosiy omillarini tizimli ravishda tahlil qilishga qaratilganidadir. Umuman olganda, adabiyotlar tahlili Qarshi va Shahrisabz qo‘rboshilari faoliyatini o‘rganishda mavjud manbalar yetarli ilmiy asos yaratishini, biroq ularni tanqidiy-qiyosiy yondashuv asosida qayta tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, sovet davri rasmiy hujjatlari bilan mustaqillik davrida yaratilgan ilmiy tadqiqotlarni o‘zaro solishtirish tarixiy voqealarning yanada xolis va kompleks manzarasini tiklash imkonini beradi.

Muhokama. Qarshi va Shahrisabz hududlarida XX asrning 20-yillarida shakllangan qurolli qarshilik harakatini tahlil qilish ushbu tarixiy hodisaning bir qator o‘zaro bog‘liq siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, harbiy va ma’naviy omillar ta’sirida yuzaga kelganligini ko‘rsatadi. Mazkur harakatni faqatgina harbiy to‘qnashuvlar majmui sifatida baholash uning tarixiy mohiyatini to‘liq ochib bermaydi. Aksincha, qo‘rboshilar faoliyatini o‘sha davrda Qashqadaryo vohasida yuz bergan tub siyosiy o‘zgarishlar, mahalliy boshqaruv tizimining qayta tashkil etilishi, aholining an’anaviy turmush tarziga ta’sir ko‘rsatuvchi siyosiy va iqtisodiy choralarning kuchayishi bilan bog‘liq holda tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Qarshilik harakatining yuzaga kelish omillari. Qarshi va Shahrisabz hududlaridagi qurolli qarshilikning yuzaga kelishida, avvalo, Buxoro amirligining tugatilishi va sovet siyosiy tizimining joriy qilinishi muhim omil bo‘ldi. 1920-yildan boshlab Qashqadaryo vohasida siyosiy hokimiyatning tubdan o‘zgarishi mahalliy jamiyatning turli qatlamlari uchun yangi va murakkab sharoitni yuzaga keltirdi. Avvalgi siyosiy-ma’muriy tuzilmalarning tugatilishi, yangi boshqaruv organlarining tashkil etilishi hamda sovet qonunchiligining joriy qilinishi mahalliy aholining barcha qatlamlari tomonidan bir xil qabul qilinmadi. Ayniqsa, an’anaviy siyosiy tuzumga bog‘langan amaldorlar, harbiylar, diniy doiralar, mulkdorlar va ayrim mahalliy jamoalar yangi hokimiyatning siyosiy yo‘nalishlariga qarshi chiqdi. Biroq bu qarshilikning barcha ishtirokchilarini bir xil siyosiy maqsadga ega bo‘lgan guruh sifatida baholash to‘g‘ri emas. Ularning ayrimlari avvalgi boshqaruv tizimini tiklashni istagan bo‘lsa, boshqalari mahalliy mustaqillikni saqlash, diniy qadriyatlarni himoya qilish yoki yangi hokimiyatning iqtisodiy-siyosiy bosimiga qarshi turishni maqsad qilgan. Shu sababli Qarshi va Shahrisabzdagi qarshilik harakatining kelib chiqishini yagona sabab bilan izohlash mumkin emas. Bu jarayon siyosiy hokimiyat almashinuvi, iqtisodiy manfaatlarning to‘qnashuvi, diniy va ma’naviy qadriyatlar masalasi hamda mahalliy aholining siyosiy jarayonlarga munosabati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan.

Qarshi hududida qo‘rboshilar faoliyatining xususiyatlari. Qarshi hududi Qashqadaryo vohasining muhim siyosiy, iqtisodiy va strategik markazlaridan biri bo‘lganligi sababli bu yerda sovet hokimiyatining mustahkamlanishi alohida ahamiyat kasb etdi. Qarshi shahrining savdo-iqtisodiy markaz sifatidagi mavqei, uni vohaning boshqa hududlari bilan bog‘lovchi yo‘llarning mavjudligi hamda atrofdagi qishloq hududlarining kengligi qarshilik harakati uchun muayyan imkoniyatlar yaratgan. Qarshi hududidagi qo‘rboshilar faoliyati, avvalo, mahalliy qurolli guruhlarni tashkil etish va ularni boshqarish bilan xarakterlangan. Berdi Dodho, Xo‘ja Razzoq, Jabborov Avliyoqul, Bahrombek Xo‘jambek kabi shaxslarning nomlari Qashqadaryodagi qarshilik harakati bilan bog‘liq manbalarda uchraydi. Ularning faoliyatini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, qo‘rboshilar nafaqat harbiy rahbar, balki ayrim hollarda mahalliy ijtimoiy-siyosiy kuchlarning vakili sifatida ham namoyon bo‘lgan. Qarshi hududidagi qarshilik harakatining muhim jihatlaridan biri qurolli guruhlarning muntazam

armiya shaklida emas, balki nisbatan kichik va harakatchan guruhlar ko‘rinishida faoliyat olib borganligidir. Bunday taktika ularga sovet harbiy qismlarining son va texnik jihatdan ustunligiga qaramay, muayyan vaqt davomida qarshilik ko‘rsatish imkonini bergan. Shu bilan birga, Qarshi hududidagi keng tekislik va cho‘l landshaftlari harakatning taktikasiga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatgan. Bir tomondan, ochiq hududlar yashirin harakatlanish imkoniyatini cheklagan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, hududni yaxshi bilgan mahalliy guruhlar tezkor harakatlanish va yo‘nalishni o‘zgartirish imkoniyatidan foydalangan.

Shahrisabz hududining o‘ziga xos xususiyatlari. Shahrisabz hududidagi qarshilik harakatini Qarshi hududidagi jarayonlardan ajratib o‘rganish zarur. Shahrisabz vohasi tarixiy jihatdan o‘ziga xos siyosiy va ijtimoiy muhitga ega bo‘lib, tog‘li va tog‘oldi hududlarning mavjudligi bu yerdagi harbiy harakatlarning xususiyatlarini belgilab bergan. Shahrisabz, Kitob va Yakkabog‘ atroflaridagi tog‘oldi hududlar kichik qurolli guruhlarning yashirin harakatlanishi uchun nisbatan qulay sharoit yaratgan. Tabiiy geografik sharoit qo‘rboshilarga sovet harbiy qismlaridan qochish, vaqtinchalik joylashuvlarni o‘zgartirish va turli yo‘nalishlardan foydalanish imkonini bergan. Shahrisabzdagi qarshilik harakatining yana bir muhim xususiyati mahalliy aholi bilan ijtimoiy aloqalarning mavjudligidir. Tog‘li va tog‘oldi hududlarda qishloq jamoalarining o‘zaro aloqalari nisbatan zich bo‘lganligi sababli qurolli guruhlar oziq-ovqat, ot-ulov va boshqa zarur resurslarni mahalliy tarmoqlar orqali olish imkoniyatiga ega bo‘lgan. Biroq bu holat butun mahalliy aholining qo‘rboshilarni to‘liq qo‘llab-quvvatlaganini anglatmaydi. Aholining qarashlari turlicha bo‘lgan va ayrim hollarda ular ikki tomonlama bosim ostida qolgan.

Qo‘rboshilar faoliyatida harbiy taktikaning o‘rni. Qarshi va Shahrisabz qo‘rboshilari faoliyatini tahlil qilishda harbiy taktika masalasi alohida ahamiyatga ega. Qurolli guruhlar muntazam va yaxshi qurollangan Qizil armiya qismlariga qarshi kurashganligi sababli ular an’anaviy front janglaridan ko‘ra harakatchanlikka asoslangan usullardan foydalangan. Ularning faoliyatida kichik guruhlar bilan harakat qilish, kutilmagan hujumlar, tezkor chekinish, mahalliy geografik sharoitdan foydalanish va zarur hollarda guruhlarni qayta shakllantirish kabi usullar muhim o‘rin tutgan. Bunday taktikaning asosiy maqsadi raqibning son va texnik ustunligini to‘g‘ridan-to‘g‘ri jangda yengishga urinish emas, balki uning harakatlanish imkoniyatlarini cheklash va harbiy resurslarini uzoq muddat davomida sarflashdan iborat bo‘lgan. Biroq qo‘rboshi guruhlarining harbiy faoliyatida jiddiy cheklovlar ham mavjud edi. Ular yagona markazlashgan qo‘mondonlikka, muntazam ta’minot tizimiga va bir xil harbiy tayyorgarlikka ega bo‘lmagan. Guruhlar o‘rtasidagi muvofiqlashtirishning yetarli emasligi sovet qo‘shinlariga qarshi uzoq muddatli va keng ko‘lamli strategik kurash olib borishni qiyinlashtirgan.

Harakatning ijtimoiy tayanchi va mahalliy aholi bilan munosabatlar. Qarshilik harakatining rivojlanishida mahalliy aholining munosabati muhim omillardan biri bo‘lgan. Har qanday qurolli harakatning uzoq vaqt davom etishi uning ijtimoiy va moddiy tayanchiga bog‘liq. Qashqadaryoda ham qo‘rboshi guruhlari ma’lum darajada mahalliy aholining yordamiga tayangan. Bu yordam oziq-ovqat, ot-ulov, yashirin ma’lumot yetkazish, yo‘l ko‘rsatish va vaqtinchalik boshpana berish kabi shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin edi. Shu bilan birga, aholining qarshilik harakatiga munosabati bir xil bo‘lmagan. Ayrim qishloq aholisi sovet hokimiyatining siyosatidan norozi bo‘lib, qurolli guruhlarni qo‘llab-quvvatlagan bo‘lsa, boshqa qismi urush va zo‘ravonlikdan qochishga intilgan. Shuning

uchun qo‘rboshilar faoliyatini “xalqning yagona va umumiy harakati” sifatida ifodalash ilmiy jihatdan ehtiyotkorlikni talab qiladi. Harakatning ijtimoiy bazasi hudud, davr, mahalliy rahbarlarning obro‘si va siyosiy vaziyatga qarab o‘zgarib turgan.

Diniy va ma’naviy omillarning ta’siri. Qarshi va Shahrisabzdagi qarshilik harakatining shakllanishida diniy va ma’naviy omillar ham muhim o‘rin egallagan. Buxoro va Qashqadaryo hududlarida islom dini jamiyatning kundalik hayoti, oilaviy munosabatlari, ta’lim, mahalla va jamoa munosabatlarida katta ahamiyatga ega edi. Sovet hokimiyatining diniy institutlar faoliyatini cheklashga qaratilgan siyosati aholining ayrim qatlamlarida norozilikni kuchaytirdi. Masjidlar, madrasalar, diniy ta’lim va vaqf mulklariga nisbatan olib borilgan siyosat an’anaviy ijtimoiy tizimga bevosita ta’sir ko‘rsatdi. Natijada diniy qadriyatlarni himoya qilish g‘oyasi ayrim qurolli guruhlarning mafkuraviy asoslaridan biriga aylandi. Biroq bu omilni harakatning yagona sababi sifatida ko‘rsatish ham to‘g‘ri emas. Diniy motivlar siyosiy mustaqillik, mahalliy boshqaruv, mulkiy manfaatlar va an’anaviy turmush tarzini himoya qilish kabi boshqa omillar bilan uyg‘unlashgan.

Sovet hokimiyatining qarshi siyosati. Qarshi va Shahrisabz qo‘rboshilari faoliyatining davom etishiga sovet hokimiyatining unga qarshi olib borgan harbiy va siyosiy choralarining xususiyati ham katta ta’sir ko‘rsatgan. Sovet hokimiyati qarshilikni bostirishda faqat harbiy kuchdan foydalanib qolmagan. Harbiy operatsiyalar bilan bir qatorda mahalliy ma’muriy boshqaruvni kuchaytirish, aholi orasida siyosiy targ‘ibot olib borish, qurolli guruhlar o‘rtasidagi aloqalarni buzish, ayrim guruhlarni taslim bo‘lishga undash va mahalliy aholi ustidan nazoratni kuchaytirish kabi choralar ham qo‘llangan. Sovet harbiy qismlarining son va texnik jihatdan ustunligi qarshilik harakatining imkoniyatlarini asta-sekin cheklab bordi. Ayniqsa, harbiy garnizonlarning strategik hududlarda joylashtirilishi, yo‘llar ustidan nazoratning kuchaytirilishi va muntazam harbiy operatsiyalarning amalga oshirilishi qo‘rboshi guruhlarining erkin harakatlanish imkoniyatini kamaytirdi. Shuningdek, sovet hokimiyatining mahalliy aholini siyosiy jihatdan qayta tashkil etish va yangi boshqaruv tizimiga jalb qilish siyosati ham qarshilik harakatining ijtimoiy bazasini qisqartirishga xizmat qildi.

Qarshi va Shahrisabz harakatlarining o‘xshash va farqli jihatlari. Ikki hududdagi qarshilik harakatini qiyosiy tahlil qilish ularning umumiy va o‘ziga xos jihatlarini aniqlash imkonini beradi.

Mezoni	Qarshi hududi	Shahrisabz hududi
Asosiy geografik muhit	Tekislik va cho‘lga tutash hududlar	Tog‘oldi va tog‘li hududlar
Harakat shakli	Kichik va harakatchan guruhlar	Kichik guruhlar va tog‘li hududlardagi harakat
Ijtimoiy tayanch	Qishloq aholisi, mahalliy guruhlar va ayrim an’anaviy qatlamlar	Qishloq jamoalari, mahalliy harbiy va diniy doiralar
Asosiy ustunlik	Hududning kengligi va harakatchanlik	Tog‘li hududlardan foydalanish
Asosiy muammo	Ochiq geografik makon	Sovet qo‘shinlarining bosqichma-bosqich tog‘li

		hududlarga kirib borishi
Umumiy jihat	Sovet hokimiyatiga qarshi qurolli qarshilik	Sovet hokimiyatiga qarshi qurolli qarshilik

Mazkur qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, Qarshi va Shahrisabz hududlaridagi harakatlar umumiy siyosiy sharoitda shakllangan bo‘lsa-da, ularning rivojlanishiga hududning tabiiy-geografik sharoiti va mahalliy ijtimoiy tuzilma sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Qo‘rboshilar faoliyatining tarixiy bahosi. Qo‘rboshilar faoliyatiga tarixiy baho berishda eng muhim masalalardan biri tarixiy manbalardagi qarama-qarshi yondashuvlarni hisobga olishdir. Sovet davri hujjatlarida ular ko‘pincha “bosmachi”, “bandit” yoki “aksilinqilobchi” sifatida tavsiflangan. Bunday terminlar sovet davlatining siyosiy-mafkuraviy pozitsiyasini aks ettirgan. Boshqa tomondan, mustaqillik davri tarixshunosligida ushbu shaxslarning faoliyatiga milliy qarshilik va istiqlolchilik harakati nuqtayi nazaridan baho berish tendensiyasi kuchaydi. Biroq ilmiy tadqiqotda faqat bir tomonning bahosini mutlaq haqiqat sifatida qabul qilishdan saqlanish zarur. Qo‘rboshilar faoliyatini xolis baholash uchun ularning siyosiy maqsadlari, mahalliy aholi bilan munosabatlari, harbiy faoliyati, davrning ijtimoiy sharoiti va sovet hokimiyatining siyosiy siyosati birgalikda o‘rganilishi kerak. Shu jihatdan, Qarshi va Shahrisabz qo‘rboshilarining faoliyatini nafaqat “sovet hokimiyatiga qarshi kurash” tushunchasi, balki mahalliy jamiyatning modernizatsiya va siyosiy transformatsiya jarayonlariga munosabati sifatida ham tadqiq etish mumkin.

Harakatning zaiflashishi va tarixiy natijalari. Qarshi va Shahrisabz hududlaridagi qurolli qarshilikning zaiflashishiga bir qator ichki va tashqi omillar ta’sir ko‘rsatgan. Eng avvalo, sovet hokimiyatining harbiy va ma’muriy resurslari qurolli guruhlarnikidan ancha ustun edi. Muntazam harbiy qismlarning mavjudligi, qurol-yarog‘ va aloqa vositalarining yaxshiroq tashkil etilgani sovet tomoniga strategik ustunlik berdi. Ikkinchidan, qo‘rboshi guruhlari o‘rtasida yagona markazlashgan boshqaruv va umumiy strategiyaning yetarli darajada shakllanmaganligi harakatning samaradorligini pasaytirdi. Ayrim guruhlar o‘z hududiy manfaatlari doirasida faoliyat olib borgan va bu keng miqyosdagi muvofiqlashtirilgan harakatni qiyinlashtirgan. Uchinchidan, aholining uzoq davom etgan urushdan charchashi ham harakatning ijtimoiy bazasiga ta’sir ko‘rsatgan. Harbiy to‘qnashuvlar, iqtisodiy qiyinchiliklar va siyosiy beqarorlik oddiy aholining tinchlik va xavfsizlikka bo‘lgan ehtiyojini kuchaytirgan. Natijada 1920-yillarning oxiriga kelib Qashqadaryodagi qurolli qarshilik harakatining imkoniyatlari sezilarli darajada qisqardi. Shunga qaramay, uning izlari mahalliy aholi xotirasida, tarixiy rivoyatlarda va keyingi tarixiy tadqiqotlarda saqlanib qoldi.

Tarixshunoslik nuqtayi nazaridan muhokama. Qarshi va Shahrisabz qo‘rboshilari faoliyatini o‘rganishda tarixshunoslikdagi metodologik yondashuv alohida ahamiyatga ega. Mazkur mavzu siyosiy jihatdan uzoq vaqt davomida mafkuraviy talqin qilinganligi sababli tarixiy manbalarni tanqidiy o‘rganish talab etiladi. Sovet davrida yaratilgan hujjatlar ko‘pincha davlatning harbiy va siyosiy nuqtayi nazarini aks ettiradi. Shu sababli ularda qarshilik guruhlarining ichki tuzilishi, mahalliy aholining real munosabati va harakat ishtirokchilarining motivlari yetarli darajada yoritilmagan bo‘lishi mumkin. Mustaqillik davridagi tadqiqotlar esa ilgari cheklangan mavzularni ilmiy muomalaga kiritish imkonini berdi. Biroq yangi tarixiy yondashuv ham manbalarni tanqidiy tahlil qilishni talab qiladi. Chunki milliy tarixni tiklash jarayonida tarixiy shaxslarni ideallashtirish yoki ularning barcha faoliyatini ijobiy baholash ham ilmiy xolislik tamoyiliga zid bo‘lishi mumkin. Shu

sababli Qarshi va Shahrisabz qo‘rboshilari tarixini o‘rganishda manbashunoslik, qiyosiy tarixshunoslik va mikro-tarixiy yondashuvlarni uyg‘unlashtirish muhimdir. Ayniqsa, mahalliy arxiv hujjatlari, harbiy hisobotlar, sud-tergov materiallari, xotiralar va og‘zaki tarix ma’lumotlarini bir-biri bilan qiyoslash tarixiy voqealarning yanada aniq manzarasini yaratishga yordam beradi. Umuman, muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, Qarshi va Shahrisabz qo‘rboshilari faoliyati XX asrning 20-yillarida Qashqadaryoda yuz bergan murakkab siyosiy transformatsiyaning tarkibiy qismi bo‘lgan. Ushbu harakatning shakllanishi faqat siyosiy hokimiyat almashinuvi bilan emas, balki mahalliy jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy hayotidagi keskin o‘zgarishlar bilan ham bog‘liq edi. Qo‘rboshilar faoliyatida mahalliy geografik sharoit, ijtimoiy aloqalar va an’anaviy qadriyatlar muhim rol o‘ynagan bo‘lsa, harakatning zaiflashishida sovet hokimiyatining harbiy ustunligi, markazlashgan boshqaruv tizimi va siyosiy-ma’muriy nazoratning kuchayishi hal qiluvchi omillardan bo‘ldi. Shunday qilib, Qarshi va Shahrisabz qo‘rboshilari faoliyatini o‘rganish Qashqadaryo tarixining muayyan davrini yoritish bilan birga, sovetlashtirish jarayonining mahalliy jamiyatga ta’siri, milliy va an’anaviy qadriyatlarning siyosiy jarayonlardagi o‘rni hamda qurolli qarshilik harakatlarining ijtimoiy asoslarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Mazkur mavzuning tarixiy ahamiyati ham aynan shunda namoyon bo‘ladiki, u O‘zbekistonning murakkab XX asr tarixini turli manbalar va ilmiy yondashuvlar asosida xolis qayta tiklash uchun muhim material beradi.

Xulosa. Qarshi va Shahrisabz qo‘rboshilari faoliyatini o‘rganish XX asrning 20-yillarida Qashqadaryo vohasida yuz bergan murakkab siyosiy, ijtimoiy va harbiy jarayonlarni chuqurroq anglash imkonini beradi. Tadqiqot davomida aniqlangan ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, mazkur hududlarda shakllangan qurolli qarshilik harakati Buxoro amirligining tugatilishi, sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va mahalliy jamiyat hayotida yuz bergan keskin o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. 1920-yilda sovet hokimiyatining Qashqadaryoda o‘rnatilishi natijasida an’anaviy siyosiy boshqaruv tizimi tubdan o‘zgartirildi. Yangi hokimiyatning siyosiy, iqtisodiy va ma’muriy siyosati mahalliy aholining ayrim qatlamlarida jiddiy norozilikni keltirib chiqardi. Ayniqsa, an’anaviy siyosiy elita, diniy doiralar, mulkdorlar, harbiylar va sovetlashtirish siyosatidan manfaatdor bo‘lmagan mahalliy guruhlar qarshilik harakatining shakllanishida muhim rol o‘ynadi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, Qarshi va Shahrisabz hududlaridagi qarshilik harakatlari umumiy siyosiy sharoitda yuzaga kelgan bo‘lsa-da, ularning rivojlanishida hududlarning tabiiy-geografik va ijtimoiy xususiyatlari muhim ahamiyat kasb etgan. Qarshi hududida keng tekislik va cho‘lga tutash makon qurolli guruhlarning harakatlanish xususiyatlarini belgilagan bo‘lsa, Shahrisabz, Kitob va Yakkabog‘ hududlarining tog‘oldi va tog‘li geografik muhiti qo‘rboshi guruhlarining yashirin va harakatchan faoliyat olib borishiga nisbatan qulay sharoit yaratgan. Qarshi va Shahrisabz hududlaridagi qo‘rboshilar mahalliy qurolli guruhlarni tashkil etish, ularni boshqarish va sovet harbiy qismlariga qarshi qarshilik ko‘rsatishda muhim rol o‘ynagan. Berdi Dodho, Xo‘ja Razzoq, Jabborov Avliyoqul, Bahrombek Xo‘jambek kabi shaxslarning faoliyati Qashqadaryodagi milliy qarshilik tarixining muhim sahifalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, mazkur harakatni yagona siyosiy dasturga ega bo‘lgan markazlashgan tashkilot sifatida baholash ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas. Qo‘rboshi guruhlari tarkibi, siyosiy maqsadlari va mahalliy aholi

bilan munosabatlari jihatidan bir-biridan farq qilgan. Ayrim guruhlar an'anaviy siyosiy tuzumni tiklashga intilgan bo'lsa, boshqalari mahalliy mustaqillik, diniy qadriyatlar va an'anaviy turmush tarzini himoya qilishni asosiy maqsad sifatida ko'rgan. Mazkur mavzuni tarixshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganish shuni ko'rsatadiki, sovet davri adabiyotlarida qo'rboshilar faoliyatiga asosan "bosmachilik" va "banditizm" nuqtayi nazaridan baho berilgan. Mustaqillik davrida esa mazkur tarixiy hodisani milliy qarshilik va istiqlolchilik harakati sifatida qayta ko'rib chiqishga imkon yaratildi. Biroq zamonaviy tadqiqotlarda ham tarixiy voqealarni biryoqlama talqin qilishdan saqlanish, sovet davri hujjatlari, mahalliy manbalar va yangi ilmiy tadqiqotlarni qiyosiy tahlil qilish zarur. Umuman olganda, Qarshi va Shahrisabz qo'rboshilari faoliyati Qashqadaryoning XX asr boshlaridagi siyosiy tarixining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ularning faoliyatini o'rganish orqali sovetlashtirish jarayonining mahalliy xususiyatlari, aholining yangi siyosiy tizimga munosabati, milliy va diniy qadriyatlarning qarshilik harakatidagi o'rni hamda hududning harbiy-strategik ahamiyati haqida muhim ilmiy xulosalar chiqarish mumkin. Kelgusida ushbu mavzuni yanada chuqur o'rganish uchun Qashqadaryo viloyati davlat arxivi, O'zbekiston Milliy arxivi va boshqa arxiv fondlaridagi hujjatlarni tizimli ravishda tadqiq etish, qo'rboshilar faoliyatiga oid mahalliy xotiralar va og'zaki tarix materiallarini ilmiy muomalaga kiritish hamda Qarshi va Shahrisabz hududlaridagi qarshilik harakatlarini boshqa vohalardagi jarayonlar bilan qiyosiy o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ravshanova G. *Qashqadaryoda milliy qarshilik harakati tarixidan (1920–1930 yy.).* – Qarshi: Nasaf, 2010.
2. O'zbekistonning yangi tarixi. Birinchi kitob. Turkiston chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida. – Toshkent: Sharq, 2000.
3. O'zbekistonning yangi tarixi. Ikkinchi kitob. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. – Toshkent: Sharq, 2000.
4. Jo'raqulov O. *Qashqadaryo mang'itlari.* – Toshkent: Fan, 1993.
5. Tursunov S. *Surxondaryo tarixi.* – Toshkent: Sharq, 2004.
6. Rajabov Q. *Turkiston mintaqasidagi milliy-ozodlik harakati.* – Toshkent: Fan, 2000.
7. Rajabov Q. *Buxoroga qizil armiya bosqini va unga qarshi kurash.* – Toshkent: Ma'naviyat, 2002.
8. Amir Sayyid Olimxon. *Buxoro xalqining hasrati tarixi.* – Toshkent: Fan, 1991.
9. Hayit B. *Turkistonda davlat boshqaruvi va milliy qarshilik harakati.* – Istanbul, 1990.
10. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. "Bosmachilik harakati", "Buxoro Xalq Sovet Respublikasi", "Qashqadaryo", "Shahrisabz" maqolalari. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2000–2005.
11. Qashqadaryo viloyati davlat arxivi. Qashqadaryoda 1920–1930-yillarda sovet hokimiyatining o'rnatilishi va unga qarshi qurolli harakatga oid hujjatlar.
12. Qashqadaryo vohasida sovet hokimiyatining o'rnatilishi va unga qarshi qurolli harakat (1920–1930-yillar). Tarix fanlari bo'yicha ilmiy tadqiqot materiallari. – Qarshi.
13. Каримов Ш., Шамсутдинов Р. *Ватан тарихи.* – Тошкент: Ўзбекистон, 1997.
14. Шамсутдинов Р. *Туркистонда совет ҳокимиятига қарши кураш.* – Тошкент: Шарқ, 2000.